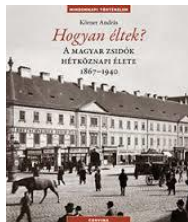

TÓTH KATALIN*

Képeken át a zsidók világa

Körner András: *Hogyan éltek? A magyar zsidók hétköznapi élete 1867–1940*. Budapest, Corvina Kiadó, 2013. 232 oldal

” Habár könyvem egy korábbi korszakkal foglalkozik, megírására mégis a holokauszt okozta pusztítás készítetett. Az északkeleti megyék hászid földművesei, a falvak kocsmárosai, a kisvárosok ortodox kereskedői, a vidékek terményfelvásárlói, a városok asszimilált zsidó patikusai és fényképészei nagyon különböző körülmények között éltek, életmódjukban sokszor nehéz közös vonást találni, de összeköti őket Auschwitz borzalma: az, ahogy meggyilkolták őket. Eltűnt a mosoni zsidó közösség, amelynek dédanyám egykor tagja volt, és eltűnt a legtöbb hasonló, gyakran évszázados múltra visszatekintő vidéki hitközség. A meggyilkoltakat nem lehet feltámasztani, de úgy érzem, nagyon fontos, hogy felidézünk, miként éltek ezek az emberek.” (8. o.) – így foglalja össze Körner András 2013-ban megjelent *Hogyan éltek? A magyar zsidók hétköznapi élete 1967–1940* című könyvének bevezetőjében kötetének fő célját és inspiráló erejét.

Bár Körner András az Amerikai Egyesült Államokba emigrált, építész és író, gyökerei, családi öröksége fontos szerepet játszik életében. Jelen műve mellett a 2005-ben megjelent *Kóstoló a múltból – Egy XIX. századi magyar zsidó háziasszony mindennapjai és konyhája*¹ címet viselő munkája is ezt bizonyítja, amelyben dédnagyanyja hétköznapi életéről és konyhájáról írt.

Gazdagon illusztrált kötete azért egyedülálló, mert arra tesz kísérletet, hogy egy társadalmi csoportot olyan tényezőkön keresztül vizsgáljon és mutasson be, amelyek a legközvetlenebb úton szemléltetik a közösség identitását. Teszi mindezt úgy, hogy őseit

---

* A szerző az ELTE TÁTK antropológia (MA) szakos hallgatója,
thkath@hotmail.com

¹ Vince Kiadó, Budapest, 2005.

ábrázoló fényképekkel családjának is emléket állít – habár azt mondja, hogy azok a felvételek, amelyeken felmenői láthatók, kizárólag azért kerültek a kötetbe, mert bizonyos népcsoportok jellegzetes képviselői. Hangsúlyozza azt is, hogy a kötetben nem a hírnevet szerzett, világhírű karriert befutott zsidókra koncentrál, hanem az itthon maradt sokszínű zsidóság életmódját akarja bemutatni.

A könyv szerkezetét tekintve öt nagy egységre bontható. Az első fejezet egy igen részletes bevezetés. Azon túl, hogy a szerző megfogalmazza benne a könyv célját, születésének körülményeit, előrevetíti annak szerkezetét is. Pontos áttekintést ad arról, hogy milyen jellegzetességekkel bírtak a különböző magyar zsidó életmódot folytató emberek, továbbá részletes leírást nyújt arról is, hogy kikről, milyen korszakról és milyen földrajzi egységekről fog beszámolni. Ezen információk felvillantásával felkészíti a befogadót a további tartalom saját magába történő logikus felépítésére, feldolgozására és ezáltal mélyebb megértésére. Fontos kiemelni ezenfelül, hogy módszertanát – egy népcsoport fényképeken keresztüli bemutatása – is ismerteti, és felvázolja annak előnyeit, illetve hátrányait; nyomatékosítja emellett, hogy munkájában igyekezett kevésbé ismert fotókra támaszkodni. Ennek a hosszú, tizennyolc oldalas bevezetőnek további erénye, hogy tiszta, világos gondolatvezetésű.

A második nagy egység a *Történelmi áttekintés* címet kapta. Ebben a részben a szerző – tekintettel arra, hogy tapasztalatai szerint a magyar zsidó történelem legfontosabb adataival kevesen vannak tisztában – ismerteti a magyarországi zsidóság történetének fontos eseményeit. A zsidók Pannónia provinciában való jelenlétüktől az 1868-as Magyarországi és Erdélyi Izraeliták Első Országos Kongresszusán keresztül a holokausztig mutatja be a történéseket. A fejezet igen rövid terjedelme azzal magyarázható, hogy a szerző csak az idő- és térelhelyezés miatt szánt helyet könyvében egy tömör történelmi áttekintésnek, s feltehetőleg nem volt célja mélyebb történelmi tudást adni.

A harmadik rész taglalja a címben feltett kérdésre adott lehetséges válaszokat. Ez az egység három fejezetet foglal magában, amelyben a szerző a korabeli öltözködési szokásokat, a lakóhelyek és a foglalkozások sokszínűségét tárja elénk.

A *Milyen volt a külsejük?* című fejezet a heterogén zsidó viseletet mutatja be. Napjainkban is az öltözködés az egyik módja annak, hogy kifejezzük, kik is vagyunk, hová tartozunk. Viseletünk olyan komplex szimbólumrendszer, amely a környezetünknek számos információt szolgáltat, hogy mit gondoljon rólunk. Nem volt ez másképp a vizsgált időszakban sem: „Az emberek külseje nem csupán a pillanatnyi divatot tükrözte, hanem legalább annyira az illetők mentalitását, a valláshoz való viszonyukat és néha azt is, hogy az ország melyik részén laktak. Külsejükkel – akár tudatosan, akár ösztönösen – identitásukat fejezték ki, azt, hogy szerintük ők kicsodák, s ugyanakkor a társadalom részben a megjelenésük alapján formált képet róluk, vagyis ez volt az imázsformálás egyik legfontosabb tényezője.” (36. o.) Az öltözködési szokások változását a szerző többféle aspektusban vizsgálja, egyrészt az időben bekövetkezett változásokat analizálja, valamint a különböző zsidó irányzatokhoz tartozás alapján különböztet meg viseleteket.

A következő, *Ahol éltek* című fejezet a differens lakóhelyekbe és otthonokba ad bepillantást. A lakhatás körülményei függnek egyfelől attól, hogy ki milyen térségben él, másfelől attól, hogy ki milyen társadalmi osztályhoz tartozik. A szerző elsőként felvázolja, hogy milyen létesítmények szükségesek ott, ahol egy zsidó közösség letelepszik, majd ennek kapcsán mutatja be először Budapest zsidónegyedeit. Ezt követően a zsidók budapesti lakásait, családi házait és palotáit vonultatja végig; a képek a budapesti zsidóságon belüli nagy társadalmi egyenlőtlenségekről tanúskodnak. Nem beszélve a vidéki zsidóságról, akik szerény hajléka nagyban elmarad a fényűző budapesti vagy vidéki városi rezidenciáktól.

A kötet fő egységének harmadik fejezete az *Ahol dolgoztak* című. Legfőbb célja, hogy megdöntse azokat a sztereotípiákat, miszerint a zsidók kizárólag ügyvéd, bankár, újságíró és ehhez hasonló foglalkozásúak voltak. Kétségtelen, hogy voltak olyan befolyásos, tekintélyes zsidó üzletemberek, mint Hatvany-Deutsch Sándor, Weiss Manfréd vagy Pick Márk, mégis említést kell tenni a kocsmárosokról, a kereskedőkről, de a kőművesekről, üstfoltozókról, sőt a vidéki földmunkásokról is. Az előző két fejezethez hasonlóan ez a rész is arra szolgál, hogy a zsidóság mérhetetlen heterogenitásáról számoljon be, amelyről így vall a szerző: „E könyv bármely részén dolgoztam is, a munka elkerülhetetlenül emlékezetembe idézte, hogy az itt leírt zsidó közösségek ma már nem

léteznek – ám sehol másutt nem volt olyan erős a szomorúság érzete, mint ebben a fejezetben (...). Azt hiszem, az e fejezetben található sok kép egymást erősítő érzelmi hatása dúlt fel ennyire, mert e könyv egyetlen más fejezete sem tartalmaz ennyi és a magyar zsidó élet sokféleségét ilyen élményszerűen bemutató képet.” (216. o.)

A könyv igen részletes bevezető gondolatait, a tartalmi rész színvonalas kimunkálását követően az *Epilógus* a mű keretét adja meg. Bár a zsidóság kutatásába antropológus hallgatóként csak nemrég kezdtem bele, mégis már számtalanszor megfogalmazódott bennem a gondolat, hogy a zsidó kultúra nem egy különálló entitás, hanem a magyar kultúra szerves része. Azért is nagyszerű ez a könyv, mert ezt a tényt végig hangsúlyozva repít vissza az időben, s ugyanakkor érezteti azt a fájdalmat és hiányérzetet, amit a bemutatott emberek elpusztítása okozott: *„Mély meggyőződésem, hogy a magyar zsidóság túlnyomó többségének brutális elpusztítása – s velük együtt az általuk képviselt életmód eltűnése – nemcsak a zsidók tragédiája, hanem az egész magyar társadalomé. Amikor a könyvemben szereplő, a holokauszt idején meggyilkolt emberekre gondolok, persze gyászolom a hírességeket, de még inkább gyászolom a névtelen szabókat, cipészeket, falusi doktorokat (...).”* (221. o.)

Összefoglalva kijelenthető, hogy *A Hogyan éltek? A magyar zsidók hétköznapi élete 1867–1940* című mű könnyen olvasható, olykor frappáns, azonban ennek ellenére emocionális hangvétellű kötet. Logikusan felépített, világosan strukturált szerkezete a befogadót egy valódi időutazásra invitálja. A bőséges képanyagot felvonultató mű, a hozzájuk fűzött elemzések, történetek elvarázsolják az olvasót, amíg a végére nem ér, talán egy kis időre háttérbe szorulhatnak a holokauszt borzalmai. A könyv áttekintésével azonban újra és újra felmerülhet benne a vágy, hogy bár ne csak a múlt képei lennének ezek, bár lenne belőlük a jelenben is egy kevés. *„Akár a környező többségi társadalommal keveredve, vagy attól részben elkülönült közösségekben éltek, akár asszimilált zsidók vagy hászidok voltak, ez a fantasztikusan sokféle ember mind a magyarság fontos és szerves részét alkotta”* – ezért a mi kötelességünk megőrizni emléküket.

Jalsovsky Katalin – Tomsics Emőke – Toronyi Zsuzsanna: *A magyarországi zsidóság képes története*. Vince Kiadó, Budapest, 2014. 376 oldal

„*A z 1980-as évektől kezdik összerakni a betűket a zsidóság kutatásában; a zsidósággal foglalkozó tudomány újjászületik, melynek ez a gyönyörű könyv egy új fázisát jelenti.*” – mondta köszöntő beszédében Csorba László történész, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója Jalsovsky Katalin,² Tomsics Emőke³ és Toronyi Zsuzsanna⁴, *A magyarországi zsidóság képes története* című kötetének, a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi termében rendezett bemutatóján 2014. november 18-án. Új fázist jelent a mű, „*mintegy új műfajként bontakozik ki, hiszen napjainkban a kép fontosabb, mint korábban volt, s a könyv alkotói ezt a tudományos folyamatot vették észre; valami újat hoztak létre, olyan minőségben, hogy a képek elvarázsolnak és elgondolkoztatnak. A képek információkkal szolgálnak, ugyanakkor szórakoztatnak. Ez a kettősség hatja át az egész művet.*” – folytatta Csorba László.

A mű megjelenési dátuma és a holokauszt hetvenedik évfordulójának emléke a kötet hiánypótló funkciójára irányítja a figyelmet. Ahogyan Darvas István rabbi a bemutatón elhangzott gondolataiban is megfogalmazta, „*a 20. században elfogytak azok a zsidó és nem zsidó nagyszülők, akik unokáiknak beszélhettek volna a zsidó hagyományokról, s ez a könyv betölti a nagyapák és nagymamák üresen maradt helyét.*”

Bár a szerzők közül ketten – Jalsovsky Katalin és Tomsics Emőke – már dolgoztak együtt hasonló műveken – *A tegnap világa*,⁵ *BudaPest, az ikerfőváros*⁶ címűeken és még sorolhatnánk –, ez a kötet mégis egyedülállónak tekinthető, hiszen az ókortól kezdve napjainkig szintetizálja a magyarországi zsidóság életét.

² A Magyar Nemzeti Múzeum történész-szakmuzeológusa.

³ A Magyar Nemzeti Múzeum tudományos tanácsadója, történész-szakmuzeológusa.

⁴ A Magyar Zsidó Levéltár igazgatója.

⁵ *A tegnap világa. Magyarországi városok a századfordulón írásban és képen*. Officina Nova, Budapest, 1992.

⁶ *BudaPest, az ikerfőváros*. Helikon Kiadó Kft., Budapest, 2003.

A kötet tizenhárom szakaszból áll, amelyek időrendben követik egymást. A legrövidebb fejezet az ókori Pannónia emlékeit három oldalon, míg a leghosszabb fejezet az emancipáció és az asszimiláció korát száznegyvenkét oldalon mutatja be. A terjedelmi aránytalanságok betudhatók az egyes korszakokról rendelkezésre álló források számának, valamint a 19. századtól felgyorsuló eseményeknek. Azonban az olvasó szemszögéből jogos igényként merül fel az, hogy a tartalomjegyzéket követően a szerzők motivációját, kutatási módszerét egy bevezető szöveg ismertesse. Bár a mű végén szerepelnek záró és útravaló gondolatok, valamint a mű fontosságát megfogalmazó írás Csorba László tollából, ez nem helyettesíti a szerzőktől kívánt bevezető részt.

Ha áttekintjük a tizenhárom fejezetet, akkor azokat további egységekbe foglalhatjuk. Az első részbe tartoznak *Az ókori Pannónia, A középkori Magyarország, A három részre szakadt ország, A törökök kiűzésétől a reformkorig* című szakaszok. Ezekben olvashatunk a zsidóság sorsáról többek között Mátyás király uralkodása, a török hódoltság, Mária Terézia és II. József uralkodása alatt. A második egység a *Reformkor, forradalom, szabadságharc*, valamint *Az emancipáció és az asszimiláció kora* fejezeteket foglalja magában. Az egység terjedelme is rámutat tartalmi horderejére – itt kerülnek bemutatásra azok a képek, amelyek a pesti zsidóság letelepedésének, kialakulóban lévő életformájának, kultúrájának emlékeit őrzik: a modern zsidó oktatás kezdeteit, a pesti zsidó hitközség megalapítását, az emancipációért való küzdelmet, a Dohány utcai zsinagógát, a zsidóság három részre szakadását, a pesti zsidónegyedet, a cionizmus megszületését is illusztrálja ez a fejezet. Olvasatomban a harmadik szakaszt a 20. századi eseményeket felvonultató részek képezik. *Az első világháború és a forradalmak, A két világháború között, A vészorszak, A felszabadulástól a rendszerváltozásig* fejezetek egyfelől a zsidóság megpróbáltatásait vetítik az olvasó szeme elé: az antiszemitizmus egyre nagyobb térnyerése, a numerus clausus törvény bevezetése, a vészorszak tömeggyilkosságai, a megbélyegzés, a kitzasztás, a haláltáborok és az újrakezdés képei elevenítik meg a történelmet. A szerzők azonban kiemelik a kulturális élet virágzását ábrázoló képeket is, amelyek világhírű zsidó tudósokról, írókról és költőkről, művészi pályákról és kimagasló sportteljesítményekről számolnak be.

A negyedik szakasz egyben önálló fejezet is, amely *A rendszerváltás után* nevet viseli. Bár terjedelmét tekintve az egyik legrövidebb, mondanivalóját számba véve az egyik legfontosabb komponense a kötetnek. Bemutatja képein keresztül egészen 1990-től, hogy a 20. század megpróbáltatásai ellenére a budapesti zsidóságnak maradt ereje az újrakezdésre. Ez a tíz oldal ékes bizonyítéka annak, hogy a zsidó kultúra reneszánszát éli napjainkban: a zsinagógákban újra felcsendülnek a szombati dallamok, vannak oktatási intézmények, amelyekben újra a zsidó hit, tradíció és filozófia nevében oktatják a fiatalokat, emlékművek átadása, kiállítások, fesztiválok árulkodnak a zsidó hagyományok újrafelfedezéséről és ápolásáról. Csillogó szemű fiatalok, iskolás csoportok, hannukát ünneplő tömeg, kipáját igazító kislíu mosolyognak vissza egyes képekről. A derűsebb jelen és jövő képei felfedezésében azonban nem mehetünk el szó nélkül a 351. oldal 19. képe mellett: *„Az egyre szélesebb körben terjedő, eldurvuló antiszemita közbeszéd hatására a zsidó temető meggyalázása, a sírkövek összefirkálása és ledöntése rendszeresen visszatérő jelenségé vált. A kaposvári temető síremlékeit 2008. február 3-án gyalázták meg antiszemita feliratokkal, náci jelképek firkáival.”* (351. o.)

Bár a fejezet képei kronologikus sorrendben, ugyanolyan méretben szerepelnek, meglátásom szerint a 19. kép elhelyezése nem a legszerencsésebb módon történt. A szerzők értelemszerűen a rendszerváltás utáni eseményeket szerették volna időrendben bemutatni, mégis, azt gondolom ezen belül tematizálni kellett volna az elmúlt huszonöt év eseményeit úgy, hogy ne egymás mellett szerepeljen a Holokauszt Emlékközpont kiállítását ábrázoló és a megrongált sírköveket bemutató fénykép. Tovább színesíthette volna a kötet egyébként gazdag képanyagát, ha felvonultatott volna olyan zsidó vonatkozású közösségi tereket is, amelyek napjainkban hozzájárulnak a zsidó identitás kifejezéséhez. Gondolok itt a kóser cukrászdákra, élelmiszerboltokra, éttermekre, szórakozóhelyekre.

Az utolsó fejezetet azért tartom kiemelkedően fontosnak, mert a jelenről szól. Egy olyan jelenről, ami cselekvésre és párbeszédre ösztönöz, egy olyan jelenről, amelynek fényképei felébreszthetik sok emberben a mélyen szunnyadó zsidó identitást. Ezeknek a képeknek a célja – ahogy Radnóti Sándor esztéta a könyv bemutatóján

megfogalmazta –, hogy azokat is utolérje, „*akik azt hitték, már semmi közük a zsidósághoz.*”

A fejezetek végén találjuk a már említett Csorba László által papírra vetett gondolatokat, amely írás *Magyar zsidók és zsidó magyarok – tükör által világosan...* címet viseli. Ezen rövid elmélkedés fő üzenete egyfelől az, hogy „*a teljes magyar történelmet csak az értheti meg és művelheti sikeresen, aki ismeri a magyarországi zsidók, a magyar zsidók, a zsidó magyarok, a Mózes-hitű magyarok és társaik történetét.*” (358. o.) S hozzáteszi – a szerzőket méltatván –, hogy a kötet a magyar történelem zsidó tükörben, a zsidó történelem magyar tükörben való bemutatására tett magas színvonalú törekvés. Másfelől pedig a tudomány meghatározó szerepére hívja fel a figyelmet a napjainkban erősödő szélsőséges nézetek terjedése elleni harcban.

A könyv utolsó egységét a *Függelék* adja, amelyben névmutatót, a helységnevek fordítását és a képek forrásközlését találjuk. A forrásjegyzékből kiolvasható, hogy a képek döntő része a Magyar Nemzeti Múzeumból, a Magyar Zsidó Levéltárból és az Országos Széchényi Könyvtárból valók. A fényképek mellett – amelyek között találunk többek között családi portrékat, színházi felvételeket, híres zsidók fényképeit, érettségi fényképeket – olajfestmények, könyvborítók, plakátok is helyet kaptak.

A magyarországi zsidóság képes története mindent összevetve olvasmányos nyelvezetű, számos ismert és kevésbé ismert képen keresztül summázza a magyarországi zsidóság életét; a kronologikus sorrend könnyen követhetővé teszi az eseményeket. Miként Radnóti Sándor a már többször említett könyvbemutatón megfogalmazta: „*A kötet megmutatja, hogy a zsidó származású emberek mit tettek és hogyan integrálódtak, és azokat is, akik nem tették – adós marad azonban a zsidóság definiálásával, de adósnak is kell maradnia, mert a zsidóság definiálhatatlan, de mégis mindannyian tudjuk, hogy mit jelent.*”